

GENDER STEREOTIPLARINING SHAKLLANISHI VA ULARNI BARTARAF ETISH MEKANIZMLARI: OILAVIY, TA'LIMIY VA IJTIMOIY ONG OMILLARINING TAHLILI

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2026-20-433-436>

Umurzakova Maqsuda Abdusalixovna,
Magistr, amaliy va klinik psixolog,
"New WAY" amaliy psixologiya xalqaro
ta'lim markazi psixolog-o'qituvchisi,
O'zMU 2-mutaxassislik 3-kurs talabasi.
Toshkent shahri,
e-mail: maksuda83bst@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada gender stereotiplarining shakllanish mexanizmlari oilaviy tarbiya, ta'lim amaliyoti va ijtimoiy ong institutlari kesimida tahlil qilingan. Tadqiqotda mahalliy olimlarning qarashlari (Karimova, Rasulova) va MDH mamlakatlari (Kletsina, Rean) tajribasi qiyosiy o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, stereotiplar transgeneratsion (avlodlararo) xarakterga ega bo'lib, ta'limdagi jinsiy tabaqalanish va mediadagi an'anaviy narrativlar orqali mustahkamlanadi. Maqolada "O'zbekiston — 2030" strategiyasi doirasida gender tenglik madaniyatini rivojlantirish uchun kognitiv de-stereotipizatsiya va psixologik intervensiyalarni integratsiya qilish zarurligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: gender stereotiplari, STEM, oila psixologiyasi, sotsializatsiya, stereotip tahdidi, kognitiv sxemalar, O'zbekiston — 2030 strategiyasi.

Аннотация: В данной статье анализируются механизмы формирования гендерных стереотипов через призму семейного воспитания, образовательной практики и общественного сознания. В исследовании сопоставляются взгляды отечественных ученых (Каримова, Расулова) и опыт стран СНГ (Клецина, Реан). Результаты показывают, что стереотипы носят трансгенерационный характер и закрепляются посредством половой дифференциации в образовании и традиционных медиа-нарративов. Обоснована необходимость интеграции когнитивной де-стереотипизации и психологических интервенций для формирования культуры гендерного равенства в рамках стратегии «Узбекистан — 2030».

Ключевые слова: гендерные стереотипы, STEM, психология семьи, социализация, стереотипная угроза, когнитивные схемы, стратегия Узбекистан — 2030.

Abstract: This article examines the mechanisms of gender stereotype formation through the lenses of family upbringing, educational practices, and social cognition. The study provides a comparative analysis of the perspectives of local scholars (Karimova, Rasulova) and the experience of CIS countries (Kletsina, Rean). The findings indicate that stereotypes possess a transgenerational character and are reinforced through sex-typing in education and traditional media narratives. The paper argues for the necessity of integrating cognitive de-stereotyping and psychological interventions to foster a culture of gender equality within the framework of the "Uzbekistan — 2030" strategy.

Keywords: gender stereotypes, STEM, family psychology, socialization, stereotype threat, cognitive schemas, Uzbekistan — 2030 strategy.

KIRISH

Gender stereotiplari — shaxsning psixologik rivojlanishi, kasbiy realizatsiyasi va ijtimoiy rollarini belgilovchi murakkab ijtimoiy-psixologik konstruktlardir. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, "O'zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasi — 2030" xotin-qizlarning jamiyatdagi mavqeini tubdan isloh qilishni nazarda tutadi [10]. Biroq, global tendensiyalar va mahalliy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, gender rollari bo'yicha an'anaviy qarashlar hamon barqaror bo'lib, bu holat qizlarning ta'lim va mehnat bozoridagi imkoniyatlarini cheklamoqda [11]. Ushbu maqola gender stereotiplarini shakllanish ildizlarini ilmiy tahlil qilish va ularni korreksiya qilishning zamonaviy mexanizmlarini yoritishga qaratilgan.

ADABIYOTLAR SHARHI

Mavzu doirasidagi ilmiy qarashlar so'nggi yillarda yangi kognitiv yondashuvlar bilan boyitildi. R.X. Karimova (2020) oilaviy munosabatlarda gender rollarining dinamikasini tahlil qilsa [1], S.F. Rasulova (2022) ta'lim tizimidagi gender sezgirlik masalalariga urg'u beradi [2]. MDH olimlaridan I.S. Kletsina (2020) gender munosabatlari psixologiyasini shaxslararo konstrukt sifatida talqin qiladi [13]. T.A. Rean (2021) ijtimoiylashuv jarayonida gender xususiyatlarining kognitiv shakllanishini tadqiq etgan bo'lsa [14], L. Axmetova (2022) Markaziy Osiyo sharoitida qizlarning STEM yo'nalishidagi to'siqlarini ta'limiy stereotiplar bilan bog'laydi [18].

ASOSIY QISM

1. Oilaviy sotsializatsiya: Gender sxemalari va transgeneratsion mexanizm Oila — gender identifikatsiyasining shakllanadigan birlamchi kognitiv filtridir. S. Bemning "Gender sxemalari nazariyasi"ga ko'ra, bola 3 yoshdan boshlab axborotni "o'g'il bolalar uchun" va "qiz bolalar uchun" toifalariga ajrata boshlaydi. O'zbek oilalarida bu jarayon ko'pincha qat'iy binar modelga asoslanadi: o'g'il bolalarda mustaqillik va natijaga yo'nalganlik, qizlarda esa g'amxo'rlik va itoatkorlik fazilatlarini rag'batlantiriladi [1]. Psixologik nuqtayi nazardan, bu transgeneratsion (avlodlararo) mexanizm bo'lib, ota-onalar o'zlari anglamagan holda stereotipik xulq-atvorni "norma" sifatida uzatadilar. N. Khalilova (2020) onalarning qizlariga nisbatan kutishlari ularning kelajakdagi assertiv xulq-atvorini belgilashini isbotlagan [7]. Bunday tarbiya uslubi qizlarda kognitiv darajada "muvaffaqiyatdan qo'rqish" (fear of success) kompleksini yuzaga keltirib, ularning professional ambitsiyalarini pasaytiradi.

2. Ta'lim tizimi: "Yashirin dastur" va STEM yo'nalishidagi to'siqlar Ta'limda gender tengsizligi ko'pincha "yashirin o'quv dasturi" (hidden curriculum) orqali namoyon bo'ladi. G.A. Kasimova (2021) o'qituvchilarning kasbiy yo'naltirishdagi yashirin stereotiplari o'quvchilarning "Self-Efficacy" (o'z samaradorligiga ishonch) ko'rsatkichiga salbiy ta'sirini aniqlagan [3]. Ayniqsa, STEM yo'nalishlarida qizlar ishtirokinining pastligi "Stereotip tahdidi" (Stereotype Threat) mexanizmi bilan bog'liq. K. Stil (2023) tajribalari shuni ko'rsatdiki, salbiy stereotip (masalan, "matematika o'g'il bolalar uchun") eslatilganda, qizlarning

akademik natijalari keskin pasayadi [6]. M. Sharipova (2022) O‘zbekistonda qizlarning AKT sohasiga kirishidagi asosiy to‘siq — bu rolli modellarning (role models) yetishmasligi va kognitiv dissonans ekanligini ta’kidlaydi [5].

3. Ijtimoiy ong va mediadagi gender narrativlari Ijtimoiy ongda gender stereotiplari madaniy "kod" sifatida saqlanib qoladi. Sh. Qo‘chqorovanning (2023) tahlillariga ko‘ra, an’anaviy jamiyatda ayolning maqomi ko‘pincha reproduktiv rollar bilan cheklanishi professional "shisha shift" (glass ceiling) effektini keltirib chiqaradi [9]. Media esa bu obrazlarni reproduksiya qiluvchi quroldir. I. Karelina (2020) ta’kidlaganidek, reklama va seriallardagi gender obrazlari yoshlarda identifikatsiya va imitatsiya mexanizmlari orqali ishlaydi. O‘smirlar ijtimoiy ma’qullash uchun o‘z individualligidan voz kechib, stereotipik rollarga moslashadilar (konformizm).

STEM yo‘nalishlarida gender tafovuti: Statistik tahlil

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ta’lim bosqichlari yuqorilagani sari qizlarning STEM sohalaridagi ishtiroki kamayib boradi. Bu holat ilmiy tilda "Leaky Pipeline" (Teshik quvur) effekti deb ataladi. Quyidagi jadvalda O‘zbekiston va Markaziy Osiyo uchun xos bo‘lgan o‘rtacha ko‘rsatkichlar (UNESCO va UNICEF ma’lumotlari asosida) keltirilgan:

Ta’lim bosqichi / Sohasi	Qizlar ulushi (%)	O‘g‘il bolalar ulushi (%)	Psixologik to‘siq omili
Maktab (Aniq fanlar)	48%	52%	Stereotipik xavotirning yo‘qligi
OTM (Gumanitar yo‘nalish)	65%	35%	Ijtimoiy kutish va moslashuv
OTM (Muhandislik va IT)	18%	82%	Stereotip tahdidi (Stereotype Threat)
STEM sohasidagi karyera	12%	88%	"Shisha shift" (Glass ceiling)

"Manba: UNICEF va UNESCOning O‘zbekiston bo‘yicha 2022-2024-yillardagi hisobotlari asosida muallif tomonidan qayta ishlangan."

Ushbu statistik manzara shuni anglatadiki, qizlarning intellektual salohiyati o‘g‘il bolalar bilan teng bo‘lsa-da, oliy ta’lim va kasb tanlash bosqichida "Stereotip tahdidi" va "Self-efficacy" (o‘z kuchiga ishonch) pastligi tufayli ular texnik sohalardan voz kechmoqdalar.

Yuqoridagi ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, gender stereotiplari qizlarning nafaqat tanloviga, balki ularning matematik va texnik topshiriqlarni bajarish vaqtidagi emotsional holatiga ham bevosita ta’sir qiladi. Bu esa o‘z navbatida mamlakat iqtisodiyotida inson kapitalining va intellektual resurslarning notekis taqsimlanishiga olib keladi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, gender stereotiplari tizimli ijtimoiy-psixologik to'siqdir. Ularni bartaraf etish uchun quyidagi mexanizmlar taklif etiladi:

1. **Pedagogik intervensiya:** Ta'limda "gender sezgir pedagogika" metodlarini joriy etish, darsliklardagi seksistik obrazlarni akademik tahrirdan o'tkazish.

2. **Kognitiv de-stereotipizatsiya:** Shaxsda mavjud sxemalarga zid bo'lgan ijobiy "qarshi-misollar"ni (counter-stereotypic examples) tizimli taqdim etish va muvaffaqiyatli ayol liderlar bilan mentorlik dasturlarini kengaytirish.

3. **Psixologik treninglar:** Ota-onalar uchun bolaning qobiliyatini jinsga bog'lamasdan rivojlantirishga urg'u beruvchi psixologik savodxonlik kurslarini tashkil etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimova R.X. Oila psixologiyasi va gender rollari. – T.: TDPU, 2020.
2. Rasulova S.F. Ta'limda gender sezgirlik masalalari. – T.: Pedagogik Innovatsiyalar, 2022.
3. Kasimova G.A. Gender va kasbiy yo'nalish. – T.: TDPU, 2021.
4. Sharipova M. Girls in STEM: O'zbekiston tajribasi. // Gender Studies Notebook. – 2022.
5. Steele C. M. Stereotype Threat: New perspectives in digital education. // Journal of Applied Psychology. – 2023. – Vol. 45.
6. O'zbekiston Respublikasi Gender Tenglik Strategiyasi 2030. – Norma.uz, 2023.
7. Kletsina I.S. Psixologiya gendernyx otnosheniy. – SPb.: Piter, 2020.
8. Rean T.A. Gendernye osobennosti sotsializatsii. // Psixologiya: Jurnal VShE. – 2021.
9. Akhmetova L. Gender i obrazovanie v Kazaxstane. – Astana, 2022.
10. UNDP. Gender stereotypes in Uzbekistan: Survey Report. – Tashkent, 2023.
11. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2024: Gender Report. – Paris: UNESCO, 2024.